

Віктор Савенко, к. і. н.

*Тернопільський національний педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка*

ПРАВОВІДНОСИНИ ЯК ФОРМА ВІДОБРАЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В ДЕРЖАВІ

Victor Savenko, PhD in history

Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk, Ukraine

LEGAL RELATIONS AS A FORM FOR REFLECTION OF LEGAL NATURE OF SOCIAL RELATIONS IN A STATE

This article explores the peculiarities concerning formation of legal relations, as a regulated form of social relations and legal awareness of citizens in a civil society. The philosophical aspects of legal relations in a state have been analysed. The fundamental principles concerning formation of legal relations in conditions of legal harmonization of modern Ukrainian society have been studied.

We concluded that legal relations arise as a result of legal socialization, consistent entry into legal knowledge, involvement into legal values and cultural heritage of society, implementation of legal activity features into legal behaviour. So, one of the ways of formation and development of general legal relations and legal awareness is social control and legal education of population.

Key words: legal relations, legal awareness, legal effect, social control, legal behaviour.

Постановка проблеми. Розвиток громадянського суспільства тісно пов'язаний з горизонтальним принципом побудови правовідносин між громадянами та рівнем розвитку соціального капіталу як кореляту міри взаємодовіри, справедливості та рівності в середині суспільства.

В онтогенезі розвитку сучасного суспільства настає період, коли перевага у матеріальних благах як ознака соціального домінування, поступається місцем інтелектуальним. Сучасна інформаційна доба диктує нам чіткі умови існування, без усвідомлення яких адекватний суспільний розвиток унеможливується. Серед цих умов найголовнішою є наявність правової системи як основи утвердження правового закону та інструменту суспільних правовідносин.

У цьому контексті важливого значення набуває процес правового врегулювання суспільних відносин в державі.

Стан дослідження. З теоретичного боку, питання правовідносин в державі було об'єктом багатьох спеціальних досліджень. Зокрема, проблемам формування правової культури та правової свідомості громадян України присвячені праці В. М. Коробки, П. П. Баранова, В. Л. Васильєва, С. С. Сливки, В. І. Темченка, В. М. Столовського, Н. Я. Соколова, І. П. Зеленко, О. В. Землянської, П. М. Рабиновича, С. С. Алексеєва, О. С. Пінська, В. В. Копейчикова, Г. Х. Єфремової, О. Ф. Скакуна, О. В. Аграновської, В. П. Сальникова, В. Копейчикова, М. Матузова, О. Зрячкіна, І. Голосніченка, Н. Волковицької, В. Туманова, В.В. Пашутін

Мета статті: розкрити зміст поняття «правовідносини». Розглянути структуру, ознаки та види правовідносин. Проаналізувати співвідношення закону і правовідносин.

Виклад основних положень. Науковий аналіз будь-якого явища потребує, перш за все, з'ясування його змісту і на цій основі формування поняття щодо об'єкта вивчення. У даному контексті визначення поняття «правовідносини» буде ключовим для розуміння філософсько-правової парадигми формування режиму правозаконності держави.

У будь-якому суспільстві існують зв'язки між людьми, які встановлюються у процесі їх спільної діяльності. Ці зв'язки певною мірою упорядковані і організовані за допомогою моральних, релігійних та інших соціальних норм. Але значна частина суспільних відносин будується на підставі правовідносин.

Як особливий вид суспільних відносин, правовідносини визрівають у глибині суспільних відносин і обумовлюються політичними, економічними та іншими соціальними потребами, що сприяють необхідності їх визначення і захисту з боку держави. Проте, наділені вольовим, ідеологічним характером суспільних відносин, правовідносини мають ще й державно-вольовий характер. Оскільки державна влада юридично об'єктивує і закріплює ці відносини в системі діючих законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, правовідносини зазвичай не можуть існувати без системи права і законодавства, а розкриття їх змісту вимагає відмежування від інших соціальних відносин (моральних, економічних, політичних, релігійних тощо). Однак є і винятки. Як показала практика останніх років, відсутність законодавства в певних галузях суспільних відносин нерідко призводила до утворення двох груп правовідносин: врегульованих та врегульованих законодавством. При цьому останні з них, виникали зазвичай стихійно, на підставі природного права. Наприклад, орендні відносини між суб'єктами цивільного права з'являлися й існували до появи закону про оренду.

Отже, будь-які правові відносини є суспільними, але не всі суспільні відносини є правовими. Правові відносини виникають на основі норм права, проте дії права межі не є абсолютними, визначеними назавжди. Умови змінюються, і те, що в один часовий контент регламентувалося законом, у інший – перестає бути його об'єктом. Правові відносини – явище складне для реального сприймання, їх не можна побачити чи сприйняти органами чуттів. В дійсності ми можемо лише спостерігати конкретну поведінку людей, наприклад поведінку продавця і покупця, які, взаємодіючи, реалізують власні передбачені цивільним законодавством суб'єктивні права та інтереси. Правовідносини виникають в конкретній поведінці суб'єктів правовідносин (громадян, організацій, підприємств та ін.) і відображають моделі суспільних стосунків в межах яких життєдіяльність суспільства набуває цивілізованого, стабільного і передбаченого характеру.

В нормах права вказується зміст правовідносин, умови їх виникнення, сторони, які приймають в них участь. Саме тому, – на думку С. В. Бошно, – вони володіють такими ознаками, як зв'язок між особами, що виникає на основі норм права і здійснюється через суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Державна влада, при цьому, підтримує (гарантує) дії носія суб'єктивного права (уповноваженої особи) і забезпечує виконання ним обов'язків, та дотримання визначених норм суспільної поведінки¹. Учасники правовідносин у цьому контексті пов'язані між собою конкретними суб'єктивними правами, а право та закон виступають в якості двокомпонентного наповнення правової реальності. В органічному симбіозі вони формують її зміст, організують та упорядковують правові відносини як динамічний елемент правової системи, впливають та регулюють правову реальність. При цьому, праву відводиться функція соціально-нормативного впливу на правову реальність, а закону – її упорядкування (регулювання)². Рівень правовідносин у суспільстві напряму залежить від правосвідомості людей. Правосвідомість є формою суспільної свідомості, сукупністю світоглядів, ідей, що виражають ставлення людей, соціальних груп, класів до права, його мети, законності, правосуддя, а також їх уявлення про те, що є правомірним і що є неправомірним. Предмет правосвідомості, у цьому випадку, збігаючись із об'єктом, розчиняється в останньому та фокусується на окремих речах і явищах, представлених зовнішнім світом та звернених як «назовні», так і «всередину»³. Це означає, що свідомість передбачає усвідомлення суб'єктом власної соціальної ролі, а правосвідомість виявляє його ставлення до навколишньої правової дійсності і ґрунтується на інформації, яку він повинен усвідомити. З огляду на це, вплив закону на свідомість та світогляд людини можна розглядати як джерело формування самого суспільного життя. Останнє, ґрунтуючись на суспільних відносинах як формі взаємодії індивідів між собою у процесі формування, обміну та розподілу матеріальних благ, передбачає формування системи правовідносини як підґрунтя правової дійсності та правового закону.

Вплив закону на механізм формування свідомості та правосвідомості індивіда напряму залежить від ефективності і результативності загального механізму правового регулювання суспільних відносин. Першоджерелом правової матерії у даному випадку виступають норми права. На їх основі держава, в особі компетентних органів, закріплює права та обов'язки окремих

1 Бошно, С.В. (2002). *Правоведение: учебное пособие для студентов неюридических вузов*. Москва: Право и закон, 142.

1 Марченко, М.Н. (2002). *Общая теория государства и права*. Москва: Зерцало, 295.

3 Хамелко, В.С. Найзагальніші особливості суспільних відносин.

<http://www.kiis.com.ua/materials/articles_HVE/02_osobSuspVid.pdf> (2015, грудень, 30)

суб'єктів, забезпечує правовідносини між ними. Основою правовідносин при цьому виступає правосвідомість суб'єктів права, носієм якої є не лише окрема особистість, а й громадські об'єднання, політичні партії, державні органи і посадові особи, юристи-практики, суспільство в цілому. Правосвідомість у цьому випадку знаходить відображення в оцінці та ставленні цих суб'єктів до права загалом (юридичної практики, поведінки (діяльності) та суб'єктів правовідносин зокрема.

Оскільки, будь-яка правова діяльність неможлива без усвідомлення та керування суб'єктами права своїми діями, то правосвідомість виявляється на всіх етапах правового регулювання і впливає на функціонування практично кожного елемента правової системи¹. Когнітивна складова правосвідомості, представлена сукупністю правових знань, принципів, ідей, теорій, концепцій, які відображають теоретичне (наукове) осмислення суб'єктами права механізму утворення, правового розвитку та правового урегулювання правових режимів, суспільних відносин у них, та обґрунтовують необхідність сприймання чинного права в усій багатоманітності його виявів (право, правові відносини, правова поведінка або діяльність, практика реалізації права тощо) як об'єкта пізнання правосвідомості. По цій причині легітимність прав і законів визначається не лише їх юридичним декларуванням, а й внутрішнім сприйняттям тією чи іншою спільнотою людей. Іншими словами, правосвідомість виникає не сама по собі, а як результат процесу правової соціалізації особи, під якою прийнято розуміти входження індивіда в правове середовище, послідовне набуття ним правових знань, залучення його до правових цінностей і культурних надбань суспільства.

З огляду на це, правосвідомість можна розглядати як одну з головних функцій правового регулювання – засобом ідеологічного впливу на суспільні відносини в державі що, з одного боку, передує праву, оскільки є виразом волі суспільства або певної його частини, а з іншого – виступає засобом його обґрунтування, застосування і дотримання.

Когнітивна складова правосвідомості, представлена сукупністю правових знань, принципів, ідей, теорій, концепцій, які відбивають теоретичне (наукове) осмислення суб'єктами права, правового розвитку, правових режимів, механізму та процесу правового регулювання суспільних відносин, визначає об'єктом пізнання правосвідомості чинне право в усій багатоманітності його виявів (право, правові відносини, правова поведінка або діяльність, практика реалізації права тощо). По цій причині легітимність прав і законів визначається не лише їх юридичним декларуванням, а й внутрішнім сприйняттям тією чи іншою спільнотою людей. Іншими словами, правосвідомість виникає не сама по собі, а як результат процесу правової соціалізації особи, під яким розуміється входження індивіда в правове середовище, послідовне набуття ним правових знань, залучення його до правових цінностей і культурних надбань суспільства. З огляду на це, правосвідомість можна розглядати як одну з головних функцій правового регулювання – засобом правового впливу на суспільні відносини в державі яка, з одного боку, передує праву, оскільки є виразом волі суспільства або певної його частини, а з іншого – виступає засобом його обґрунтування функціонування права, його застосування і дотримання.

У цьому сенсі правовий вплив може розглядатися у двох аспектах: як психологічна складова дії права (психологічний механізм поведінки людини, сприйняття тих чи інших закономірностей правового регулювання і впливу) і, як його ціннісно-орієнтаційний механізм (спосіб реалізації та охорони найважливіших для людини та суспільства цінностей)².

Оскільки правовий вплив здійснюється у двох формах: активній, яка передбачає пряме використання засобів загально-юридичного характеру та правової охорони в межах суспільного життя членів тієї чи іншої спільноти і пасивній, що зумовлює опосередкований правовий вплив на членів суспільного життя, факту безпосереднього втручання права в суспільні відносини не відбувається. Однак сам факт його існування та буття відіграє роль певного фактора, який спонукає конкретну особу зокрема, та суспільство в цілому діяти згідно текстуально фіксованих приписів, а також, не вдаватися до дій протиправного характеру.

Проблема дії закону як засобу правового регулювання суспільних відносин в державі тісно пов'язана із проблемою соціального контролю – особливого механізму регулювання поведінки та підтримання суспільного порядку, який дає можливість зберегти традиції, звичаї, норми моралі, відтворити соціальні відносини в межах нормативної системи, усталеної в суспільстві. Нормативно

1 Пінська, О.С. (2011). Правова свідомість: загальна характеристика, основні риси та структура. *Форум права*, 1, 785.

2 Венгеров, А.Б. (1998). *Теория государства и права*. Москва: Новый юрист, 234.

обмежуючи життя своїх членів, група здійснює контроль за тим, щоб ніхто не відхилився від встановлених правил¹. Поняття соціального контролю пов'язане із поняттям дії закону не випадково. Це підтверджується як мінімум тим, що і соціальний контроль і дія закону характеризується двокомпонентною структурою та здатністю не лише регулювати механізми поведінки, а й підтримувати суспільний порядок у державі. При цьому, перше здебільшого відбувається на основі другого. В такий спосіб закон, пронизуючи сфери соціальної системи, набуває здатностей універсального регулятора усього, що має значущість для права. Цінність дії закону у цьому сенсі, проявляється як результат його ефективності та відповідності вимогам суспільного життя, його перманентному перебігу та стрімкій динаміці.

Такий взаємозв'язок і взаємовплив можна вважати вирішальною та визначальною умовою прогресивного розвитку суспільства загалом і конкретної людини зокрема. Право у цьому сенсі необхідно розглядати як багатоаспектний феномен, що складається з комплексу взаємопов'язаних елементів формою життєдіяльності яких виступає юридичний закон.

Дія закону, що виявляється у взаємозв'язку правого впливу та правового регулювання являє собою злагоджений механізм, що зазнає різного роду суб'єктивних впливів, проте постає ядром правового життя, встановлюючи його рамки. Цей процес неможливий як без природно-правових цінностей, як-то правових принципів, так і виключно юридичних засобів – норм права, правовідносин, актів реалізації права, правової поведінки. Особливий інтерес у цьому сенсі становить правова поведінка.

Формування моделі правової поведінки значною мірою нагадує процес утворення особистісної системи норм моралі та використання їх як умов і детермінант соціального розвитку особистості – її соціалізації. Відбувається це шляхом формування так званих статусних характеристик, котрі виникають в процесі оволодіння особистістю системою норм і цінностей соціальної групи, до якої вона належить. Соціолог П. А. Сорокін ставить цю модель поведінки у залежність від психофізичних механізмів функціонування людей, інтегруючим чинником соціалізації яких виступає колективний рефлекс². Соціальний аспект цієї поведінки можна трактувати як широку систему або сукупність взаємопов'язаних дій та вчинків, котрі визначаються потребами, мотивами, інтересами, обов'язками та формами суспільного життя. Серед яких, згідно з природно-правовою концепцією Еріха Фромма, виокремлюють потреби у спілкуванні, у між індивідуальних зв'язках, у творчості, у прагненні до пізнання, уподібнення, освоєння буття тощо³.

Натомість правове розуміння поведінки, обмежується лише трьома критеріями: фактором впливу, відповіддю на вплив та підкріплювального наслідку (системи заохочень або покарань). З погляду на це соціальна поведінка, синонімізується із правовою і визначається як поведінка особи (дія чи бездіяльність) свідомо-вольового характеру, врегульована нормами права, що тягне за собою юридичні наслідки.

Так-як поведінка людини завжди є її свідомим волевиявленням (на відміну від інших дій, що, носять, наприклад, інстинктивний чи рефлексивний характер), вона повинна чітко усвідомлювати, що її вчинки в межах закону набуватимуть конкретного змісту та юридичної оцінки.

Деякі дослідники наділяють правову поведінку внутрішньою структурою, елементом якої є правовий вчинок. При цьому під правовим вчинком розуміють діяння, складовими елементами якого є суб'єкт (фізична чи юридична особа, наділена правоздатністю, дієздатністю та деліктоздатністю), суб'єктивна сторона (передбачає внутрішнє ставлення суб'єкта до свого діяння та включає цілі, мотиви, правові установки тощо), об'єкт (явища навколишнього середовища, на які спрямовані діяння – суспільні відносини, соціальні цінності) та об'єктивна сторона (форма зовнішнього прояву вчинку – діяння, суспільно значущі наслідки та причинний зв'язок між діянням та його наслідками).

Суб'єктивна сторона правового вчинку відображує внутрішнє ставлення суб'єкта до свого діяння та його наслідків. В межах такого праворозуміння відбувається апеляція до справедливості як закономірної форми людського буття та існування. Формальна визначеність та юридична закріпленість права, а також і примус, визнаються лише за умови вільної самореалізації людини, її

1 Настасяк, І.Ю. (2008). *Соціологія права*. Львів: ПАІС, 95.

2 Сорокін, П.А. (2009). *Элементарный учебник общей теории права в связи с теорией государства*.

Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербург.ун-та, 514.

3 Фромм, Э. (1994). *Анатомия человеческой деструктивности*. Москва: Республика, 87.

індивідуальності, забезпечення якого неможливо без взаємного визнання суб'єктивності іншого¹.

Даний тип праворозуміння виступає також рівнозначною протиположною природно-правовій, тобто нормативістській концепції осмислення права. Він шукає базові засади та граничні основи права у свідомості суб'єкта і, тому утворює самодостатню та цілісну реальність, що є прикладом взаємодії цілого комплексу взаємопов'язаних елементів – особливим універсумом, який формує модуль ідеального світу, і заодно, слугує організатором та упорядником даного світу в житті людини.

Висновок. Отже, особливості тлумачення правовідносин як форми відображення юридичної природи суспільних відносин обґрунтовують необхідність використання широкого набору оціночних складових з усіх сфер, що є виявом аксіологічної функції даного поняття. Це оцінки правового характеру, правові судження та ідеї, традиції та звички, які у певній формі (гіпотетичній, імперативній, бажаній тощо) містять вказівки на існуючі, можливі та необхідні правові межі.

У правовідносинах чітко виявляється оціночно-моральний аспект, що створює можливість критично оцінювати їх відповідність суспільним потребам через чинну систему права.

Правовідносини виникають в наслідок правової соціалізації особи, послідовного набуття нею правових знань, залучення до правових цінностей і культурних надбань суспільства, втілення у її правомірній поведінці якостей правової активності. Відтак одним з найважливіших шляхів становлення й розвитку загальносуспільних правовідносин є правової свідомості, соціальний контроль та правове виховання населення.

В умовах правової реальності сучасного соціуму феномен суспільних правовідносин набуває надзвичайного значення і не втрапить своєї актуальності та досліджуватиметься в міру парадигмального розвитку громадянського суспільства.

References

1. Boshno, S.V. (2002). *Pravovedenie: uchebnoe posobie dlja studentov nejuridicheskikh vuzov*. Moskva: Pravo i zakon.
2. Fromm, E.H. (1994). *Anatomija chelovecheskoj destruktivnosti*. Moskva: Respublika.
3. Gavrilov, V.V. (2004). Razvitie koncepcii pravovoj sistemy v otechestvennoj doktrine prava: obshcheteoreticheskij i mezhdunarodno-pravovoj podkhody. *Zhurnal Rossijskogo prava*, 1, 87.
4. Khamelko, V.Je. Najzagal'nishi osoblivosti suspil'nikh vidnosin. <http://www.kiis.com.ua/materials/articles_HVE/02_osobSuspVid.pdf> (2015, gruden', 30).
5. Marchenko, M.N. (2002). *Obshchaja teorija gosudarstva i prava*. Moskva: Zercalo.
6. Nastasjak, I.JU. (2008). *Sociologija prava*. L'viv: PAIS.
7. Pins'ka, O.S. (2011). Pravova svidomist': zagal'na kharakteristika, osnovni risi ta struktura. *Forum prava*, 1, 785.
8. Sorokin, P.A. (2009). *Ehlementarnyj uchebnyk obshchej teorii prava v svjazi s teoriej gosudarstva*. Sankt-Peterburg: Izd-vo S.-Peterb.un-ta.
9. Vengerov, A.B. (1998). *Teorija gosudarstva i prava*. Moskva: Novij jurist.

¹ Гаврилов, В.В. (2004). Развитие концепции правовой системы в отечественной доктрине права: общетеоретический и международно-правовой подходы. *Журнал российского права*, 1, 87.